

ՄԻՆԱՍՅԱՆ ԹԱՄԱՐԱ

«Մատենադարան» Մ. Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի
գիտահետազոտական ինստիտուտ

ԻՍԱՀԱԿ ՄԱԿՎԵՅՈՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ Իսահակ վարդապետ Մակվեցի, Հռոմի Հավատասփյուռի Ժողով, Ուրբանյան վարժարան, Փիլիպպոս Մակվեցի, նամակագրություն, աղերսագիր, Սարգիս Կաֆայեցի:

Keywords: Isaak Vardapet Makvetzi, Congregation for the Propagation of the Faith, Urban College, Philippus Makvetzi, correspondence, supplicatory letter, Sargis Kafayetsi.

Իսահակ Մակվեցին ԺԷ դարի հայ եկեղեցու պատմության նշանավոր, սակայն քիչ ուսումնասիրված գործիչներից է [Կ. եպս. Ամատունի, 1989, 81-84; Հախնազարյան, 2012, 90-91]: Նրա գործունեության վերաբերյալ արժեքավոր տեղեկություններ են պահպանվել Արտագի գավառի Ս. Թադեի վանքում գրված ձեռագրերի հիշատակարաններում, ինչպես նաև Հռոմի Հավատասփյուռի Ժողովին, Ուրբանյան վարժարանի ղեկավարությանը և Եվրոպայի հայ վաճառականներին ուղղված նրա նամակներում: Այս աղբյուրներում Իսահակ Մակվեցին հանդես է գալիս որպես հոգևոր առաջնորդ, կրթական նախաձեռնությունների հովանավոր և հմուտ դիվանագետ, իսկ ձեռագրերում՝ որպես գրիչ և պատվիրատու: Նրա նամակները, որոնք պահպանվում են Վատիկանի Առաքելական արխիվում՝ հայերեն բնագրերով և լատիներեն թարգմանությամբ (Archivio della Propaganda Fide, Series SC, v.2-v.4, AP. Udienze 1680-1690, V.2, p. 64), ինչպես նաև Վենետիկի մատենադարանի թ. 1458 ձեռագրում [Սարգիսեան, 1924, հ. Բ, 1241-1245], գիտական շրջանառության մեջ է դրել Կարապետ եպիսկոպոս Ամատունին՝ հրապարակելով դրանք որպես հավելված իր 1983 թվականի հոդվածի [Կ. եպս. Ամատունի, 1983, 113-130]: Իսահակ Մակվեցու ձեռագրական ժառանգությունը կղիտարկվի առանձին ուսումնասիրության շրջանակում, իսկ ներկա վերլուծությունը հիմնված է նրա նամակագրության վրա:

ԺԷ դարի երկրորդ կեսը հայ հոգևոր և մշակութային կյանքի համար բեկումնային փուլ էր՝ պայմանավորված աշխարհաքաղաքական վերափոխումներով և ներեկեղեցական հակամարտություններով: Այս բարդ ժամանակաշրջանում է հանդես գալիս Վասպուրականի Արտագ գավառի Ս. Թադեոս առաքյալի վանքի առաջնորդ Իսահակ Մակվեցին որպես աստվածաբան, եկեղեցական կազմակերպիչ և դիվանագետ: Իր բարեպաշտ վարքով և բազմակողմանի գործունեությամբ Իսահակ Մակվեցին վաստակել էր «Իսահակ (Սահակ) Արդար» անունը, որը ժամանակակիցներն օգտագործում էին՝ ընդգծելու նրա հոգևոր հեղինակությունը. «Տէր Իսահակ Մակուեցի մեծ եւ տիեզերալույս վարդապետ՝ կոչեցեալն Արդար ըստ վարուց եւ ըստ

կենցաղավարութեան» [Մ. վրդ. Քէշիշեան, 1964, 615]: Ժողովուրդը նրան ճանաչում էր որպէս խստապահանջ և լուսավոր վարդապետ, որի կենցաղավարությունը սերունդների համար օրինակ էր դարձել:

Իսահակ Մակվեցու գործունեության ուսումնասիրությունը կարևոր է ոչ միայն նրա կերպարի բացահայտման, այլև ԺԷ դարի հայ եկեղեցու ներքին ճգնաժամերի և արտաքին ազդեցությունների վերլուծության տեսանկյունից:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածը հիմնված է Իսահակ Մակվեցու արխիվային նամակագրության բովանդակային վերլուծության վրա: Կիրառվել են համադրական, պատմագիտական և վերլուծական մեթոդներ: Նամակները դասակարգվել են ըստ թեմատիկ ուղղությունների, որոնք արտահայտում են նրա գործունեության հիմնական ոլորտները՝ կրթական և հովվական առաքելություն, միջեկեղեցական դիվանագիտություն, եկեղեցաշինական նախաձեռնություններ: Այս դասակարգումը հնարավորություն է տալիս դիտարկել Մակվեցու նամակագրությունը ոչ միայն որպէս փաստագրական աղբյուր, այլև որպէս գաղափարական և հոգևոր գործունեության արտահայտություն:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Իսահակ Մակվեցու նամակագրությունը՝ ուղղված Հռոմի Հավատասփյուռի Ժողովին, Ուրբանյան վարժարանի ղեկավարությանը և Եվրոպայի հայ վաճառականներին, արժեքավոր աղբյուր է ԺԷ դարի հայ եկեղեցու հոգևոր, կրթական և դիվանագիտական գործունեության ուսումնասիրության համար: 1681–1700 թվականներին վերաբերող այս նամակները լուսաբանում են Մակվեցու բազմաբնույթ գործունեությունը՝ ներառյալ Հայ Առաքելական եկեղեցու և Հռոմի Սուրբ Աթոռի միջև հաստատված կապերը, ներեկեղեցական խնդիրները, ինչպէս նաև նրա ջանքերը՝ ուղղված իր սան Փիլիպպոս Մակվեցու կրթության ապահովմանը, հոգևոր դաստիարակությանը, ազգային ինքնության պահպանմանը և արտաքին հարաբերությունների կայացմանը: Այս նամակագրությունը բացահայտում է ոչ միայն հոգևորականների անձնական կապերը, այլև հայ եկեղեցու դիրքորոշումը միջազգային կրթական և ծիսական միջավայրում:

ԺԷ դարի երկրորդ կեսը Հայ Առաքելական եկեղեցու պատմության մեջ նշանավորվում է դավանաբանական, քաղաքական և վարչական լուրջ ճգնաժամերով: Հռոմի կաթոլիկ եկեղեցին, ձգտելով ամրապնդել իր ազդեցությունը արևելյան քրիստոնեական համայնքներում, ակտիվորեն ներգրավվում էր Հայ եկեղեցու ներքին գործերին: Այդ միջամտության կարևոր վկայություններից է 1681 թվականի Հավատասփյուռի Ժողովի կողմից Հռոմի Պապ Իննովկենտիոս ԺԱ-ին ուղղված brevis կոչվող աղերսագիրը, որով փորձ էր արվում համոզել Իսահակ Մակվեցուն՝ ընդունել Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի պաշտոնը:

Իսահակ եպիսկոպոսը ներկայացվում է որպես բարձր կրթությամբ, բարոյապես անբասիր, ազդեցիկ և հարգված հոգևորական: Նրա գործունեությունը կենտրոնացած էր Պարսկահայքի թեմերում, մասնավորապես Արտազի Ս. Թադեոսի վանքում, որտեղ նա նաև վանահայր էր: Հակոբ Դ Ջուղայեցու կողմից նա ձեռնադրվել էր եպիսկոպոս և նշանակվել Ս. Էջմիածնի աթոռի տեղապահ՝ վերջինիս Երուսաղեմ մեկնելուց առաջ. «Կաթողիկոսն Յակոբ բերեալ զձեռնասուն աշակերտն իւր Իսահակ վարդապետ Մակունցի, արար եպիսկոպոս, եւ եղ ի տեղի իւր աթոռակալ եւ տեղապահ. եւ ինքն ելեալ գնաց ի սուրբ Երուսաղեմ» [Զաքարիայ սարկաւազ, հ. Բ, 1870, 71-72; Մ. արք. Օրմանյան, հ. Բ, 2974]:

Իսահակ Մակունցին ճանաչված էր ինչպես հայոց միջավայրում, այնպես էլ եվրոպական եկեղեցական և քաղաքական շրջանակներում: Նրա նամակները գրված են բարձր գրական ոճով, հագեցած աստվածաբանական և հայրաբանական տերմիններով: Իսահակ Մակունցին հանդես էր գալիս էկումենիկ դիրքորոշմամբ՝ Հռոմի եկեղեցին բնորոշելով որպես «սյուն հաւատոյ», «լոյս աշխարհի» և «ճշմարտութեան ջահ»՝ միաժամանակ պահպանելով Հայ Առաքելական Եկեղեցու դավանաբանական ինքնությունը:

1681 թվականի մայիսի 26-ին Հավատաստիյուռի ժողովը դիմել է Հռոմի Պապ Իննովկենտիոս ԺԱ-ին՝ *brevis* ուղարկելու Իսահակ Մակվեցուն՝ հորդորելով նրան չհրաժարվել Սուրբ Էջմիածնի Աթոռի հաջորդի կոչումից: Աղերսագիրը, որը պահվում է Վատիկանի Առաքելական արխիվում (AP. Udienze 1680–1690, V.2, p. 64), գրված է գրական իտալերենով և պաշտոնական դիվանագիտական ոճով: Փաստաթղթում Իսահակը ներկայացվում է որպես «*persona potente e stimata*»՝ ազդեցիկ և հարգված անձ, որի միջոցով հնարավոր է «*la totale riduzione di quella nazione al Catholichismo*»՝ հայ ազգի ամբողջական միավորումը կաթոլիկության հետ: Երուսաղեմի Պատրիարքը նույնպես իր աջակցությունը կապել էր Իսահակի հաստատման հետ՝ հայտարարելով, որ միայն այդ դեպքում պատրաստ է ճանաչել նոր կաթողիկոսին, իսկ այլընտրանքային ընտրության դեպքում պատրաստ է ընդդիմանալ:

Brevis-ը դիտարկվում էր որպես լեգիտիմացման և ազդեցության գործիք, որի միջոցով Հռոմը փորձում էր ամրապնդել իր դիրքերը արևելյան քրիստոնեության շրջանակում: Հավատաստիյուռի ժողովի նախաձեռնությունը վկայում է, որ Հայ եկեղեցին ընկալվում էր որպես դիվանագիտական կամուրջ արևելքի և արևմուտքի միջև: Սա նաև ցույց է տալիս, որ Հայ եկեղեցու որոշ շրջանակներ պատրաստ էին ընդունել Հռոմի հեղինակությունը՝ հանուն քաղաքական կամ հոգևոր շահերի:

Հռոմի միջամտության քաղաքականությունը առավել հստակ արտահայտվեց 1698 թվականին, երբ Պապ Իննովկենտիոս ԺԲ-ը կատարեց խորհրդանշական պարզևատրումներ՝ ուղղված Հայ եկեղեցու առաջնորդներին: Այդ արարողության ընթացքում Նահապետ Ա Եդեսացի (1691–1705) կաթողիկոսին ընծայվեց ոսկեզօծ գահ, Իսահակ Մակունցուն՝ թագ, իսկ Սարգիս Կաֆացի եպիսկոպոսին՝ ուրար (պատվիանշան) [Կ. եպս. Ամատունի, 1983, 116]: Այս պարգևները կրում էին ոչ միայն հոգևոր, այլ նաև քաղաքական նշանակություն: Գահը հաստատում էր Նահապետի՝

որպես օրինական կաթողիկոսի ճանաչումը, իսկ Իսահակի թագը խորհրդանշում էր նրա՝ որպես համաքրիստոնեական միության գործչի դերը: Հռոմը Իսահակին դիտարկում էր որպես միավորող կամուրջ արևելյան եկեղեցիների և կաթոլիկ աշխարհի միջև:

Իսահակի՝ Հռոմի հետ ունեցած կապերը առաջացնում էին զգալի դիմադրություն Ս. Էջմիածնի ավանդապաշտ շրջանակներում: 1682 թվականին նրա դեմ դատ է սկսվում Ս. Էջմիածնում Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Եղիազար Ա Այնթափցու (1681-1691) նախագահությամբ: Իսահակ Մակվեցին մեղադրվում էր ուղղափառության դավանությունն ունենալու մեջ, ինչը ընկալվում էր որպես կաթոլիկ միաբանության կողմնորոշում: Դատական պատիժ է սահմանվում մորուսի կտրումը՝ որպես խորհրդանշական խայտառակություն [Լեհացի, 1964, 186]:

Չնայած դատական գործընթացին՝ նույն թվականին Իսահակ Մակուեցին ընդունում է կաթոլիկ միաբանություն՝ առանց դավանափոխության: Նրա դավանագիրը Վարդան եպիսկոպոս Հունանյանի միջնորդությամբ ուղարկվում է Հռոմի Պապին [Ոսկեան, 1941, 50]: Այս մասին Վարդան եպիսկոպոս Հունանյանը Եվդոկիայի (Թոքատ) համաքաղաքացիներին ուղղված «Թուղթ Քաջալերական»-ում գրում է. «Իսահակ վրդ. Մակուեցի, աշակերտ Յակոբայ Կաթողիկոսի, առաջին Արքեպիսկոպոս Մեծին Հայաստանի յԱրտագ գաւառի, ուր է դամբարան Սրբոյ Առաքելոյն Թադէի, այր առաքինասէր եւ գիտնական, ի ձեռն իմ արար զդաւանութիւն Եկեղեցւոյն Հռոմայ, ի վանս Բագրեւանդայ, որ յափն Եփրատայ, յամի Տեառն ՌՈԶԲ-ին (1682), մինչ շրջէի քարոզութեամբ ի Հայաստան, եւ գնոյն յղեաց առ Ինովչենցիոս Փափն ԺԱ-ներորդ» [Կ. եպս. Ամատունի, 1983, 111]: Սա վկայում է Իսահակի՝ համաքրիստոնեական միության տեսլականի և Հռոմի Սուրբ Աթոռի նկատմամբ հարգանքի մասին՝ առանց Հայոց եկեղեցու դավանաբանական ինքնության զոհաբերման:

Իսահակի ընտրությանը խոչընդոտող գործոններից էր նաև Եղիազար Ա Այնթափցու ինքնահռչակ կաթողիկոսությունը: Վերջինս, որ նախկինում զբաղեցրել էր Երուսաղեմի և Կ. Պոլսի պատրիարքական պաշտոնները, 1664 թվականին Հալեպի Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցում հրավիրում է եկեղեցական ժողով և ինքնահռչակվում է որպես կաթողիկոս [Ս. արք. Օրմանյան, 2001, 589]: Նա Երուսաղեմում հիմնում է «Էջմիածին» մատուռը՝ որպես նոր աթոռի խորհրդանիշ [Ութուջյան, 2008, 79]:

Եղիազարի այս նախաձեռնությունը լուրջ սպառնալիք էր Ս. Էջմիածնի գերիշխանությանը: Հակոբ Դ Ջուղայեցին (1655-1680), որը հայտնի էր իր քաղաքական հեռատեսությամբ, դիվանագիտական ճկունությամբ և եկեղեցական համակարգի պահպանման վճռականությամբ, դիմում է Օսմանյան սուլթանին՝ ստանալու պաշտոնական հրովարտակ (խաթի շարիֆ), որով վերահաստատվում է Ս. Էջմիածնի գերիշխանությունը. «...բազում հակառակութիւն կրեաց յապստամբաց Սուրբ Էջմիածնի, յորոց մի էր Եղիազար ոմն, որ ինքնագլուխ կաթողիկոս նստաւ եւ եհատ զՀռոմոնց երկիրն ի Սուրբ Էջմիածնայ: Իսկ մեծ հայրապետն Յակոբ կրկին մտանելով առ սուլթանն Հռոմոնց, եւ վերստին հաստատեաց զՀռոմաստուն Սուրբ Էջմիածնի՝ թագաւորական խաթի շարիֆով» (ՄՄ 808, թ. 489 ր):

1681 թվականի ադերսագիրը և Իսահակ Մակունցու կերպարը բացահայտում են ԺԷ դարի եկեղեցական դիվանագիտության բարդ կառուցվածքը: Իսահակը հանդես է գալիս որպես միավորող գործիչ Հռոմի և Հայ եկեղեցու միջև, սակայն ներեկեղեցական դիմադրությունը, քաղաքական բարդությունները և դավանաբանական զգուշավորությունը խոչընդոտում են նրա ընտրությանը:

Իսահակ վարդապետ Մակունցու՝ Հռոմի Սուրբ Աթոռի հետ կապ հաստատելու շարժառիթները բազմաշերտ էին՝ պայմանավորված հոգևոր, կրթական և եկեղեցական միաբանության տեսլականով: Դա հատկապես ակնառու է Ուրբանյան վարժարանի ընտրության մեջ:

Հռոմի Սուրբ Աթոռի կողմից 1627 թվականին հիմնված Ուրբանյան վարժարանը (Pontificium Collegium Urbanum de Propaganda Fide) ստեղծվել էր որպես միսիոներական կրթական կենտրոն՝ նպատակ ունենալով պատրաստել հոգևորականներ ոչ միայն Եվրոպայի, այլև Արևելքի և այլ տարածաշրջանների համար: Վարժարանը կարևոր դեր էր խաղում Հռոմի և Արևելյան եկեղեցիների միջև հարաբերությունների ձևավորման և ամրապնդման գործում՝ առաջարկելով բազմալեզու և բազմամշակութային ուսուցում, ներառյալ աստվածաբանություն, փիլիսոփայություն, լեզուներ և միսիոներական պատրաստություն: Այս համատեքստում Իսահակ Մակվեցին Ուրբանյան վարժարանը դիտարկում էր ոչ թե որպես օտարացման միջոց, այլ որպես ազգային և դավանաբանական զարգացման հարթակ: Փիլիպպոս Մակվեցուն Հռոմ ուղարկելով՝ Իսահակը նպատակ ուներ նրան պատրաստել որպես կրթված, հավատարիմ և հեղինակավոր հոգևորական, որը կարող էր ծառայել հայ եկեղեցուն և պահպանել ազգային ինքնությունը:

1691–1697 թվականներին Իսահակ Մակվեցին մի շարք նամակներ է հղում վարժարանի ղեկավարությանը: Դրանցում նա մտահոգություն է հայտնում Փիլիպպոս Մակվեցու կրթության, դաստիարակության և ապագա հոգևոր ծառայության վերաբերյալ: Այս գործընթացը նա դիտարկում էր ոչ միայն անձնական, այլ նաև ազգային և եկեղեցական նշանակության հարց:

Այս հոգաձության առաջին վկայությունն է 1691 թվականի հունվարի 7-ին Ուրբանյան վարժարանի հայ ուսուցիչներ տեր Բասիլիոս Բարսեղին և Հովհաննես վարդապետին ուղղված նամակը, որտեղ Մակվեցին ներկայացնում է Փիլիպպոսին որպես «հոգեծին զաւակ» և «մխիթարութիւն սրտի»: Նա իր սանին ուղարկում է «համալսարան գերապանծ մօրն իմաստութեան»՝ ակնկալելով, որ ուսուցիչները հոգ կտանեն նրա կրթության և դաստիարակության մասին՝ «ի հոգեւոր եւ ի մարմնաւոր կարիս, եւ ի մտաւոր եւ ի բանական ուսմունս» (AP. SC. V.4, p. 190):

Նամակագրության հաջորդ կարևոր դրվագը 1694 թվականի հոկտեմբերի 11-ին Հռոմի Պապ Իննովկենտիոս ԺԲ-ին ուղղված դիմումն է, որը ստորագրել էին Իսահակ Մակվեցի և Սարգիս Կաֆայեցի եպիսկոպոսները: Նրանք ներկայացնում են Փիլիպպոս Մակվեցուն՝ խնդրելով ապահովել նրա բարեկեցիկ կրթությունը Ուրբանյան վարժարանում: Դիմումի տեքստում արտահայտվում է Իսահակ Մակվեցու խորը հոգաձությունն ու պատասխանատվության զգացումը իր սանի նկատմամբ, ինչպես նաև

ակնկալիք, որ կրթական հաստատությունը կշարունակի աջակցել նրան թե՛ նյութապես, թե՛ բարոյապես [Կ. եպս. Ամատունի, 1983, 115]:

1695 թվականի հոկտեմբերի 7-ին Իսահակ Մակվեցին և Սարգիս Կաֆայեցին նամակ են հղում Հռոմի Հավատասփյուռի կարդինալներին՝ կրկին ներկայացնելով Փիլիպպոս Մակվեցուն և խնդրելով, որպեսզի վերջինս շարունակի ուսանել փիլիսոփայություն և աստվածաբանություն: Նամակում Փիլիպպոսը բնութագրվում է որպես «հոգեծին գաւակ», իսկ կարդինալները՝ որպես «լոյս աշխարհի», որոնք կոչված են լուսավորելու «խաւարչուտ ժամանակիս մթութեան» (AP. SC. v. 4, p. 340):

Այս հռետորաբանորեն հագեցած դիմումը վկայում է ոչ միայն Իսահակի խոր հարգանքի, այլև նրա դիվանագիտական խորատեսության մասին: Թեև նամակում բացահայտ կերպով չի շոշափվում ծիսակարգի խնդիրը, սակայն ամբողջ ուղերձը կառուցված է այն գաղափարի շուրջ, որ կրթությունը պետք է ծառայի ոչ միայն անհատական առաջընթացին, այլև ազգային և դավանաբանական ինքնության պահպանմանը:

1697 թվականի սեպտեմբերի 4-ին Իսահակ Մակվեցին դիմում է Հռոմի Հավատասփյուռի Ժողովին՝ խնդրելով թույլտվություն, որպեսզի Փիլիպպոս Մակվեցուն հնարավորություն տրվի վերադառնալ հայրենիք և ձեռնադրվել քահանա՝ ըստ հայկական ծիսակարգի (AP. SC. v. 4, f. 487): Այս դիմումը առանձնահատուկ կարևորություն ունի, քանի որ բացահայտում է Մակվեցու դիրքորոշումը՝ կապված ազգային ծիսակարգի և եկեղեցական հեղինակության պահպանման հետ: Նա ընդգծում է, որ «դուրսէն ձեռնադրուած եկողները դժուարաւ ընդունելի կըլլան ժողովուրդէն» [Կ. եպս. Ամատունի, 1983, 124]: Այս ձևակերպումը խոսում է այն մտահոգության մասին, որ առանց ազգային ծիսակարգի և տեղական հեղինակության, հոգևորականը կարող է կորցնել իր վստահելիությունը համայնքի աչքում՝ վտանգելով եկեղեցու ներսում ազգային ինքնության պահպանման գործընթացը:

Նամակում արտահայտվում է ոչ միայն ծիսական ինքնության պահպանման ձգտումը, այլև միջեկեղեցական փոխհարաբերությունների նուրբ հավասարակշռումը: Բարեդրացիական հարաբերություններ ունենալով Հռոմի հետ՝ Մակվեցին միաժամանակ պաշտպանում է հայ եկեղեցու ավանդույթները՝ փորձելով համադրել հավատքի համընդհանրությունը և ազգային առանձնահատկությունները: Հավատասփյուռի Ժողովը ընթացք է տալիս նրա խնդրանքին, և Փիլիպպոսը վերադառնում է Հայաստան՝ ձեռնադրվելով կուսակրոն քահանա հենց Իսահակ Մակվեցու ձեռամբ:

Նամակագրության հաջորդ փուլում Իսահակը հանդես է գալիս նաև որպես համայնքային կազմակերպիչ և միջեկեղեցական կապերի նախաձեռնող՝ ընդգրկելով նյութական աջակցության և եկեղեցաշինության հարցերը: 1685–1700 թվականներին, Ս. Թադեոսի վանքի առաջնորդի և վերատեսչի կարգավիճակով, նա մի շարք նամակներ է հղել Լիվոռնոյում, Վենետիկում, Ֆրանկֆուրտում և այլ քաղաքներում բնակվող հայ վաճառականներին՝ նպատակ ունենալով համախմբել նրանց աջակցությունը:

1685 թվականի հուլիսի 6-ի և 14-ի, ինչպես նաև 1688 թվականի մարտի 7-ի և մայիսի 27-ի նամակները պահպանվում են Վենետիկի թ. 1458 ձեռագրում [Սարգիսեան, հ. Բ, 1924, 1241-1245]: Այդ նամակներում Իսահակ Մակվեցին հայ վաճառականներից խնդրում է ֆինանսական աջակցություն Արտազի Ս. Թադեոս և Բագրևանդի (Ուչքիլիսա) Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցիների նորոգման համար: Նա մանրամասնորեն ներկայացնում է սրբավայրերի ավերակված վիճակը, շինարարական աշխատանքների ընթացքը և ֆինանսական դժվարությունները: Մակվեցին ընդգծում է, որ Ուչքիլիսան այն վայրն է, որտեղ մկրտվել է Տրդատ թագավորը, և որտեղ կանգնեցվել է «խաչ լուսակաղմն», իսկ Ս. Թադեոսի վանքը, երկար ժամանակ մնալով «խախտեալ եւ քայքայեալ», նորոգվել է Սարգիս վարդապետի և այլ հոգևորների օգնությամբ, սակայն նյութական պակասի պատճառով մնացել է «անզարդ»:

Նամակներում մանրամասնորեն նշվում են անհրաժեշտ ծիսական պարագաները՝ շուրջառ, խաչ, բուրվառ, զգեստներ, զարդարանքներ: Իսահակը տեղեկացնում է, որ Թավրիզի եկեղեցու հոգևորական Տեր Խաչիկը, որպես նվիրակ, ուղարկվել է Եվրոպա՝ հանգանակության նպատակով: Նրա անունը բազմիցս հիշատակվում է որպես վստահելի անձ, ում պետք է փոխանցել նվիրատվությունները:

Նամակներում առանձնացվում են մի շարք ազդեցիկ բարերարներ՝ խոջա Գրիգորը, Պարոն Աղան և «մեծամեծ եւ անուանի տոլվաթաւորներ», որոնցից ակնկալվում է և՛ նյութական, և՛ բարոյական աջակցություն: Իսահակը շեշտում է, որ եկեղեցաշինությունը ոչ միայն ծիսական անհրաժեշտություն է, այլև ազգային ինքնության վերականգնման և համայնքային համախմբման միջոց:

1685 թվականի հուլիսի 6-ի նամակում ներկայացվում է Տեր Խաչիկի ֆինանսական ծանր դրությունը: Նրա փեսան, փոխ առնելով գումարներ, վատնել էր դրանք Ֆրանկֆուրտում, իսկ պարտավորությունները մնացել էին Տեր Խաչիկի վրա: Արդյունքում վերջինս ստիպված հեռացել էր Թավրիզի եկեղեցուց: Իսահակը դիմում է Պարոն Աղային՝ խնդրելով աջակցել «ժողովք եւ ողորմութիւն առնելով» (Վենետիկ, 1458, թ. 125ա-126ա):

1686 թվականի հունիսի 20-21-ին նույն խնդրանքով Իսահակը դիմել էր Հռոմի կարդինալներին՝ ներկայացնելով իր աղերսը որպես «խոնարհ դիմօք երկրպագութիւն» և հույս ունենալով, որ Տեր Խաչիկի տառապանքները «վասն Քրիստոսի» արժանի կլինեն Սրբազան Աթոռի ուշադրությանը: Նա նշում է, որ Ֆրանսուա Փիքեն՝ Հռոմի դեսպանը Պարսից Շահի մոտ, տեղյակ էր Խաչիկի վիճակից և միջնորդել էր՝ նրան ուղարկելով Հռոմ՝ օգնություն ստանալու նպատակով (AP. SC. v. 4, p. 205):

1700 թվականի հունիսի 11-ին Իսահակը նամակ է հղում Լիվոռնոյի հայ մեծատոհմ վաճառական Պարոն Աղային՝ արձագանքելով վերջինիս՝ Հռոմի Սուրբ Եկեղեցու հետ միաբանության և Լիվոռնոյում հայկական եկեղեցի կառուցելու նախաձեռնությանը (AP. SC. V.4, p. 633): Իսահակը վկայում է, որ Նահապետ կաթողիկոսի ներկայությամբ ընթերցվել է Աղայի նամակը, որը մեծ ուրախություն է պատճառել թե՛ կաթողիկոսին, թե՛ եպիսկոպոսներին ու վարդապետներին: Կաթողիկոսը ցանկացել է պատասխանել և քաջալերել Աղային՝ գործը ամբողջությամբ իրականացնելու համար, ինչպես նաև

պատրաստել ընծաներ՝ Զմյուռնիայի եպիսկոպոսի միջոցով Հռոմի Սրբազան Պապին փոխանցելու նպատակով: Սակայն վանքերի և եկեղեցական կառույցների անակնկալ ավերումը խոչընդոտել է այդ ծրագիրը: Սահակը վստահություն է հայտնում, որ արգելքների վերացումից հետո Աստծո օգնությամբ նախաձեռնությունը կկատարվի ամբողջությամբ:

Նամակագրության այս փուլը առանձնանում է մի քանի առանցքային շերտերով՝ Եվրոպայի հայ վաճառականների ներգրավումը եկեղեցաշինական նախաձեռնություններին, միջեկեղեցական կապերի ամրապնդում, ինչպես նաև ժամանակաշրջանի քաղաքական և սոցիալական խոչընդոտների արձանագրում: Իսահակ Մակվեցու գործունեությունը դուրս էր գալիս կրթական և ծիսական շրջանակներից՝ ընդգրկելով նաև համայնքային կազմակերպում և միջազգային կապերի հաստատում: Նրա նամակագրությունը վկայում է, որ ԺԷ դարի վերջում եկեղեցաշինական նախաձեռնությունները հնարավոր էին միայն միջազգային համագործակցության պայմաններում՝ ներառելով տարբեր դերակատարների մասնակցություն և փոխադարձ աջակցություն:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Իսահակ Մակվեցին ԺԷ դարի երկրորդ կեսի հայ եկեղեցական և մշակութային պատմության առանցքային գործիչներից է: Նրա գործունեությունը ընդգրկում էր ոչ միայն հոգևոր և կրթական ոլորտները, այլև համայնքային կազմակերպում և միջազգային կապերի հաստատում՝ վերածվելով համապարփակ առաքելության:

2. Նրա նամակագրությունը, ուղղված Հռոմի Հավատասփյուռի Ժողովին, Ուրբանյան վարժարանի ղեկավարությանը և եվրոպացի հայ վաճառականներին, բացահայտում է մի գործչի, որի առաքելությունը դուրս էր գալիս Ս. Թադեոսի վանքի սահմաններից: Մակվեցին հանդես էր գալիս որպես էկումենիկ մտածող, որը, հավատարիմ մնալով Հայ եկեղեցու դավանությանը և ծիսակարգին, միաժամանակ հաստատում էր հոգևոր հաղորդակցություն Հռոմի Սուրբ Աթոռի հետ՝ առանց դավանափոխության: Նրա սան Փիլիպպոս Մակվեցին, Ուրբանյան վարժարանում ուսանելով, դառնում է այս համագործակցության խորհրդանիշ:

3. Եվրոպայի հայ վաճառականներին ուղղված նամակները, որոնցում Մակվեցին խնդրում էր աջակցություն եկեղեցիների վերականգնման համար, վկայում են նրա խորապես եկեղեցապաշտ և առաքելամիտ մտածողության մասին: Նրա համար եկեղեցու վերականգնումը դիտվում էր ոչ միայն որպես ծիսական շինարարություն, այլև որպես հավատքի վերակազմակերպման, համայնքի ինքնության ամրացման և ազգային հիշողության պահպանման միջոց:

4. Հռոմի Պապ Իննովկենտիոս ԺԱ-ի կողմից Իսահակ Մակվեցուն ուղղված աղերսագիրը վկայում է նրա միջազգային ճանաչման և հեղինակության մասին՝ որպես Հայ եկեղեցու ներկայացուցիչ, որը արժանացել էր Սուրբ Աթոռի ուշադրությանը և վստահությանը: Սակայն, չնայած նրան, որ Մակվեցին դիտարկվում էր որպես Ամենայն

Հայոց կաթողիկոսի իրավահաջորդ, նրա ընտրությունը խոչընդոտվեց եկեղեցական երկփեղկման, քաղաքական բարդությունների և Հռոմի հետ ունեցած կապերի շուրջ առաջացած կասկածների պատճառով:

SUMMARY

Isaak Makvetzi was a prominent yet relatively understudied figure in the ecclesiastical and cultural history of the Armenian Church during the second half of the 17th century. Substantial information regarding his activities is preserved in the manuscripts of St. Thaddeus Monastery in Artaz, as well as in his correspondence addressed to the Congregation for the Propagation of the Faith in Rome, the administration of the Urban College, and Armenian merchants across Europe. These letters, housed in the Vatican Apostolic Archive and manuscript no. 1458 of the Venice Matenadaran, illuminate Makvetzi's multifaceted role as a spiritual leader, patron of educational initiatives, and diplomatic mediator. He is portrayed as an ecumenical thinker who remained faithful to the doctrines and liturgical practices of the Armenian Apostolic Church while fostering spiritual dialogue with the Holy See, without undergoing confessional conversion. His disciple, Philippus Makvetzi, who studied at the Urban College, became a symbolic figure of this collaboration. The letters addressed to Armenian merchants reflect Makvetzi's organizational and missionary vision, wherein church restoration is conceptualized not merely as architectural renewal but as a means of revitalizing faith, reinforcing communal identity, and preserving national memory. The supplicatory letter sent to Makvetzi by Pope Innocent XI attests to his international recognition and authority. Nevertheless, despite being considered a potential successor to the Catholicos of All Armenians, his election was obstructed by internal ecclesiastical divisions and political complexities.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ամատունի Կ. եպս., ԺԷ դարու երեւելի վարդապետներ, Վենետիկ, Ս. Ղազար տպ., Վենետիկ, 1989, 232 էջ:
2. Ամատունի Կ. եպս., Սահակ վրդ. Մակունցի // «Բազմավեպ», 1983, թ. 1-4, Ս. Ղազար տպ., Վենետիկ, էջ 98-131:
3. Զաքարիա սարկավագ Քանաքեռցի, Պատմագրութիւն, հ. Բ, Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տպ., 1870, 336 էջ:
4. Հախնազարյան Ա., Արտագի երեք վանքերը, Երևան, 2012, ՀՀՈՒՀ հրատ., Երևան, 351 էջ:
5. Ոսկեան Հ., Արտագի վանքը // «Հանդես Ամսօրեայ», 1941, թ. 1-6, Մխիթարյան տպ., Վիեննա, էջ 33-58:
6. Ութուջյան Ա., Եղիազար Ա. Այնթափցի, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսներ, Հայ Եկեղեցու հանրագիտարան, պրակ Ա., Ս. Էջմիածին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տպ., 2008, 252 էջ:
7. Սարգիսեան Բ., Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին ի Վենետիկ, հ. Բ, Վենետիկ, 1924, Վենետիկ, Ս. Ղազար տպ., 1312 էջ:
8. Ստեփանոս Լեհացի, Ժամանակագրութիւնք կամ Տարեկանք Եկեղեցականք, Վիեննա, Մխիթարյան տպ., 1964, 231 էջ:

9. Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Զմմառի վանքի մատենադարանին, կազմեց՝ Մ. վրդ. Քէշիշեան, Վիեննա, Մխիթարեան տպ., 1964, 809 էջ:
10. Օրմանյան Մ., Ազգապատում, հ. Բ, Անթիլիաս, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն, 2001, 1032 էջ: